

ORTAOKULLARDA AKRAN ZORBALIĞININ YAYGINLIĞININ VE ZORBA-MAĞDURLARIN DEPRESYON VE ANKSİYETE DÜZEYLERİNİN İNCELENMESİ

Kasım KARACA (*)

Öz

Ortaokullarda akran zorbalığının yaygınlığı ve zorba-mağdurların depresyon ve anksiyete düzeylerinin incelenmesi amacıyla yapılan bu çalışma, Erzurum il merkezinde yer alan ortaokullarda öğrenim görmekte olan öğrenciler ile yürütülmüştür. İlişkisel tarama modelinin kullanıldığı bu araştırma sürecinde veri toplamak için Ergen Akran İlişkileri Belirleme Ölçeği ve Çocuklar için Depresyon ve Anksiyete Ölçeği kullanılmıştır. İki aşamadan oluşan örneklem seçiminin ilk aşamasında okullar sahip oldukları belirli özelliklere göre kümelere ayrılmış ve bir sonraki aşamada ise bu kümelere uygun örnekleme yolu ile veri toplanmıştır. Toplanan veriler için öncelikle parametrik koşullar gözden geçirilmiştir. Parametrik nitelik taşıdığı belirlenen 890 öğrenciye ait veri ile araştırma sorularına yanıt aranmıştır. Veri analiz sürecinde betimsel istatistikler, korelasyon analizi ve regresyon analizi uygulanmıştır. Araştırmada elde edilen bulgular, hem zorbalık yapanların hem de zorbalığa maruz kalanların yaygın bir ağırlığa sahip olduğunu ve bu bulguların alan yazın ile önemli oranda örtüştüğünü ve hem zorbalığın hem de mağduriyetin depresyon ve anksiyeteyi pozitif yönlü olarak yordadığını göstermiştir.

Anahtar Kelimeler: Zorba, Mağdur, Depresyon, Anksiyete, Yaygınlık.

Examining the Prevalence of the Peer Bullying and the Levels of Depression and Anxiety of the Bully-Victims in the Secondary School

Abstract

In order to examine the prevalence of peer bullying and the levels of depression and anxiety of the peer victims in secondary schools, this study was conducted with secondary schools students in Erzurum city center. The Scale for Determining Adolescent Peer Relationship, and Depression and Anxiety Scale for Children were used in order to collect data throughout this survey that is conducted with the usage of Correlational Survey

*) Öğretmen, MEB
(e-posta: ksmkrc@hotmail.com). ORCID ID: 0000-0001-6919-6935

Model. In the first stage of the sample selection with two stages, the schools were divided into clusters according to certain features they have, and the data was collected from these clusters via convenient sampling way in the next stage. Firstly, parametric conditions were observed for collected data. The research questions were tried to be answered with the data of 890 students, which is determined to have parametric qualifications. Descriptive statistics, correlational analysis and regression analysis were carried out during the data analysis process. The research findings demonstrated that the prevalence of both the ones who committed to peer bullying and the bully-victims is high, that these findings overlap with the literature in a significant rate, and that both bullying and victimization positively predict depression and anxiety.

Keywords: Bully, Victims, Depression, Anxiety, Prevalence.

Giriş

Eğitim-öğretim amacıyla bir araya gelen okul çağındaki bireyler, içinde buldukları okul atmosferinde kendilerine özgü bir takım davranış kalıpları sergilemektedirler. Bu özelliğiyle bakıldığında sosyal yaşamın küçük bir bölümünü oluşturan okul ikliminde kaliteli bir eğitim-öğretim faaliyetinin sürdürülebilmesinde öğrencilerin sağlıklı ilişkiler içinde olması ve kendilerini güven içerisinde hissetmeleri büyük önem arz etmektedir. Ancak zaman zaman çeşitli nedenlerle öğrenciler aralarında sağlıklı ilişkilerin kurulmasını engelleyen şiddet ve saldırganlığın sistematik olarak kullanımını içeren istenmeyen davranışlar görülebilmektedir. Şiddet ve saldırganlığın sistematik olarak kullanımı öğrencileri çok yönlü olarak etkileyen bir problem olan akran zorbalığını ortaya çıkarmaktadır. Akran zorbalığını Olweus, (1996) bir öğrencinin başka bir öğrenci veya grup tarafından hedef haline getirilerek tekrarlayan bir biçimde şiddete maruz bırakılması olarak tanımlamaktadır. Bir başka ifade ile zorbalık bireyin bir başkasına zarar verme niyeti taşıyan, tekrarlayıcı biçimde ortaya çıkan ve kurbanın kendisini korumakta zorluk çektiği saldırganca bir davranış tipidir (Jennifer, Cowie ve Bray, 2006).

Akran zorbalığının genel karakteristiğine bakıldığında hedef olarak seçilen öğrencinin görece şiddeti uygulayan öğrenciden gelişimsel olarak veya yaşça küçük (Olweus, 2005), kendini savunma becerileri zayıf (Rigby, 2002; Sexton-Radek; 2005), fiziksel açıdan güçsüz (Stephenson ve Smith, 1989; Hodges ve Perry, 1999; Bonds ve Stoker, 2000), konuşma, işitme ve görme açısından zayıf (Lagerspetz, Bjorkqvist, Berts, ve King, 1982), kişisel özellikleri açısından öz-saygı düzeyleri düşük (Lagerspetz ve diğ. 1982; Sharp, 1995; Bonds ve Stoker, 2000), boyun eğici davranma (Schwartz, Dodge ve Coie 1993; Besag, 1995), anksiyete düzeyleri yüksek (Olweus, 1978; Besag, 1995; Hawker ve Boulton, 2000), sosyal kaygı düzeyleri yüksek (Crick ve Grotpeter, 1995), depresyon düzeyleri yüksek (Bjorkqvist, Ekman, and Lagerspetz, 1982; Besag, 1995), utangaç, içine kapanık, kaygılı ve iletişim becerilerinde zayıflık, sosyal açıdan duyar-sız, obsesif düşüncelere sahip, uyum yetenekleri zayıf, uyku ve yeme bozukluğu, öfke patlamaları, aşağılık duygusu, öz-saygı düşüklüğü, entelektüel yeteneklerde yetersizlik

ve çekici olmadıkları düşüncesi (Besag, 1995), sosyo-bilişsel yetenekleri düşük (Sutton, Smith ve Swettenham, 1999), başkasının niyetini düşmanca yorumlama eğilimleri düşük (Schwartz, Dodge, Coie, Hubbard, Cillessen, Lemerise, ve Bateman, 1998; Camodeca, Goossens, Schuengel ve Terwogt, 2003), güvenenlik düzeyleri düşük (Camodeca ve diğ., 2003) olduğu görülmektedir.

Ayrıca fiziksel açıdan güç, kilo ve boy bakımından önde olan zorbalara ise öz saygı, akademik başarı ve kabul görme düzeylerinin düşük seviyede olduğu (O'Moore ve Hillery, 1989; Andreou, 2000), saldırganca ilişkiye girmekten zevk aldıkları (Tura, 2008), kuralları uygulama ve kurallara uymakta zorlandıkları, şiddeti problem çözme aracı olarak kullandıkları (Boulton ve Smith, 1994), şiddete maruz kalmış, ihmale uğramış bireyler oldukları ve mağdurları saldırganca davranışları hak eden bireyler olarak düşündükleri (Öger, Tarı ve Yılmazçetin, 2005), anksiyete ve depresyon düzeylerinin yüksek olduğu (Olweus, 1978), depresyon düzeylerinin ve intihar etme eğilimlerinin yüksek olduğu (Roland, 2002; Seals ve Young, 2003), sosyal becerilerinin düşük olduğu (Olweus, 1978; Rigby, 2002), bazı araştırma bulgularının ise etkili sosyal ilişkiler kurabilme becerisine ve sosyal zekâya sahip oldukları (Sutton ve Keogh, 2000; Andreou, 2000), çatışma çözme becerisi konusunda yetersiz oldukları (Slee, 1993; Camodeca ve diğ., 2003) gibi özelliklere sahip oldukları görülmektedir. Bu özellikler akran zorbalığını saldırganlık olarak tanımlanabilecek davranışlardan kesin olarak ayıran bir nitelik taşımaktadır. Başka bir deyişle, kasten zarar vermeyi içeren bir niyete dayanması, belirli bir süre boyunca tekrarlanması ve zorba ile mağdur arasında kesin bir güç dengesizliğinin bulunması zorbalığı saldırganlıktan ayıran bir nitelik olarak karşımıza çıkmaktadır denilebilir (Rigby, 2002; Sexton-Radek, 2005).

Zorbalara kötü niyetli olmalarının ve eylemlerinin süreklilik arz etmesinin mağdurlar üzerinde belli bir takım sonuçlar doğurması kaçınılmaz bir durumdur. Araştırma sonuçları mağdurlarda sıklıkla gözlenen problemler arasında okul motivasyonunda düşme, kantin ve soyunma odaları gibi ortamlardan uzak durma, yüksek kaygı (Whitted ve Dupper, 2005), akademik başarıda düşme (Atik, 2006; Genç ve Aksu, 2010), düşük öz saygı (Orpinas, Horne ve Staniszewski, 2003; Whitted ve Dupper, 2005), uzun vadede depresyon belirtileri gösterme (Olweus, 1994; Orpinas ve diğ., 2003; Whitted ve Dupper, 2005), psikosomatik şikayetler ve alt ıslatma gibi psikiyatrik belirtiler (Orpinas ve diğ., 2003) gösterdikleri belirlenmiştir.

Zorbalığın yalnızca mağdurları etkileyen bir durum olduğunu söylemek yanıltıcı olabilir. Çünkü zorbalara üzerine yapılan çalışmalarda zorbalığın zorbalara da olumsuz etkileyen bir niteliğinin yanını ortaya koymaktadır. Bu anlamda yüksek düzeyde depresyon (Orpinas ve diğ., 2003), dikkat eksikliği ile karşıt gelme/davranım bozukluğu, (Kumpulainen, Rasanen ve Puura, 2001), düşük akademik başarı (Genç ve Aksu, 2010), kendini güvensiz hissetme (Hazler, Hoover ve Oliver, 1992), düşük okula bağlılığı (Bayraktar, 2009), düşük psiko-sosyal uyum (Nansel, Overpeck, Pilla, Ruan, Simons-Morton & Scheidt, 2001), madde bağımlılığı (Genç ve Aksu, 2010) ve alkol kullanımı (Berthold &

Hoover, 2000; Alikasifoglu, Erginoz, Ercan, Uysal ve Albayrak-Kaymak, 2007) gibi belirtiler zorbalık yapan bireyleri olumsuz yönde etkileyen nitelikler olarak görülmektedir.

İlgili alan yazına ilişkin olarak raporlaştırılan bu bilgiler doğrultusunda zorbalığın hem mağdurlar üzerinde hem de zorbalar üzerinde uzun vadeli ve çok yönlü olumsuz etkilerinin bulunduğu açıktır. Bu olumsuz etkiler arasında özellikle kaygı ve yüksek stres nedeniyle ortaya çıkan psikolojik durumun neden olabileceği depresif bozukluklar gösterilebilir.

Depresyon, yakın zamana kadar yetişkinlere özgü bir rahatsızlık olarak görülmesine karşın son yıllarda bebeklerde, çocuklarda ve ergenlerde de yaygın görülen psikolojik rahatsızlıklar arasında gösterilmektedir. Seals ve Young (2003) ve Kapıcı (2004) tarafından yapılan araştırma sonuçları, zorbalığa maruz kalan çocuklarda depresif belirtilerin ve durumluk-sürekli kaygılarının zorbalığa maruz kalmayanlara göre daha yüksek olduğunu ortaya koymuştur. Rigby (2003) kronik bir şekilde zorbalık yaşayan çocuklarda depresyonun kaçınılmaz bir son olduğunu ve bu çocuklarda intihar eğiliminin yüksek olduğunu öne sürmüştür. Çocukluk çağındaki depresif belirtiler ise ileriki yıllar için önemli bir risk kaynağı olarak görülmektedir. Sourander, Helstela, Helenius ve Piha (2000) çocukluk çağında depresyon yaşayan bireylerin aynı dönemlerde depresyon yaşantısı geçirmemiş bireylere oranla ergenlik yıllarında daha çok zorbaca davranışlar gösterme eğiliminde olduklarını belirlemişlerdir. Benzer biçimde Bosworth, Espelage ve Simon (1999) ise okulun başında depresyon düzeyi yüksek olan öğrencilerin dönem içerisinde zorbaca davranışlar sergileme eğiliminin yüksek bir olasılık olduğunu belirlemişlerdir.

Anksiyete açısından da benzer bir durum bulunmaktadır. Hem zorbalar hem de mağdurlar açısından bakıldığında zorbalığa hiç karışmayanlara kıyasla anksiyete açısından belirgin bir farklılaşma ve risk olduğu gözlenmektedir. Bu kapsamda Wu, Zhang, Su ve Hu (2015) tarafından yapılan ve 65 çalışmayı meta analiz yoluyla inceleyen çalışmada zorbalığa maruz kalma ile duygusal uyumsuzluk belirtilerinin ilişkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bununla birlikte çocuklardaki anksiyete düzeyi ile zorbalığa maruz kalma arasında pozitif ilişki olduğunu ileri sürmüşlerdir. Benzer sonuçlara ulaşan Reknes, Harris ve Einarsen (2018) ile Faris ve Felmler (2014) zorbalık davranışlarına maruz kalma ile anksiyete semptomları arasında pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki tespit etmişlerdir. Ayrıca son yıllarda zorbalık ile anksiyete arasındaki ilişkiyi açıklamaya yönelik yapılan çalışmalarda ise mağduriyet ile depresyon ve anksiyete gibi içsel semptomlar arasında ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Brendgen & Poulin, 2018; Eastman Foshee, Ennett, Sotres-Alvarez, Reyes, Faris & North, 2018; Lee & Vaillancourt, 2018).

Sonuç olarak alan yazına ilişkin verilen bilgiler doğrultusunda zorba ve mağdurların depresif belirti ve anksiyete açısından okuldaki riskli grubu oluşturdukları söylenebilir. İlgili alan yazın incelemesi erken dönem çocukluk yıllarındaki yaşantıların ileriki yıllar açısından önemli bir risk kaynağı olduğuna işaret etmektedir. Bu bakımdan lise yıllarına denk gelen ergen gruplarında zorbalığın yaygınlığı ve sonuçlarına ilişkin olarak çokça araştırma bulunmasına karşın ortaokul yıllarına denk gelen grupta bu tür araştırmaların sınırlı

olduğu gözlenmiştir. Bu sınırlılığın zorbalığın doğasının anlaşılması ve gerekli önleme ve müdahale süreçlerinin planlanması noktasında önemli bir dezavantaj oluşturacağı düşünülmektedir. Bu bakımdan bu araştırma sürecinde ortaokul öğrencileri arasında zorba ve mağduriyetin yaygınlığı ve zorba ve mağdurlarda depresyon-anksiyete durumlarının ortaya konulması amaçlanmıştır. Başka bir deyişle araştırma sürecinde ortaokullarda öğrenim görmekte olan öğrencilerin zorbalık statüleri ile depresyon ve anksiyete puanları arasındaki ilişkilerin ortaya çıkarılması amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır;

1. Ortaokul öğrencilerinde zorbalığa maruz kalma ve zorbalık yapma davranışları ile depresyon ve anksiyete puanları arasında ilişki var mıdır?
2. Ortaokul öğrencilerinde zorbalığa maruz kalma ve zorbalık yapma davranışı depresyonun anlamlı bir yordayıcısı mıdır?
3. Ortaokul öğrencilerinde zorbalığa maruz kalma ve zorbalık yapma davranışı anksiyetenin anlamlı bir yordayıcısı mıdır?
4. Ortaokul öğrencileri arasında zorba ve mağdur öğrencilerin yaygınlığı ne düzeydedir?

Yöntem

Araştırma Deseni.

Bu araştırma, ergenlerde akran zorbalığının yaygınlığını ve zorba-mağdurların depresyon ve anksiyete düzeyleri arasındaki ilişkileri belirlemeyi amaçladığından betimsel ve ilişkisel tarama türünde bir çalışmadır. Bu kapsamda araştırma sürecinde betimsel tarama yoluyla zorbalığın ve mağduriyetin yaygınlığı ele alınırken, ilişkisel tarama yoluyla da zorbalık ve mağduriyetin depresyon ve anksiyete üzerindeki yordayıcı rolü ele alınmıştır. İlişkisel tarama modeli, araştırmacıların evrenin tamamına ulaşamayacağı durumlarda evreni temsil edebilecek güçte olan örneklem grubundan yola çıkarak genellemelerde bulunmasına imkân tanıyan ve değişkenler arasındaki ilişkileri derinlemesine ortaya koyan araştırma modeli olarak tanımlanmaktadır (McMillan & Schumacher, 2010). Bu araştırma sürecinde de akran zorbalığının ve mağduriyetin türü ile depresyon ve anksiyete bozukluğu arasındaki yordayıcı ilişkiler incelenmiştir.

Evren/Örneklem

Araştırmanın hedef evreni bir il merkezinde resmi ortaokullarda öğrenim gören öğrencileri kapsamaktadır. Araştırmanın örneklemini ise hedef evren içerisinden seçilen birimlerden oluşmaktadır. Örneklem seçim süreci çok aşamalı örnekleme sürecine bağlı olarak üç aşamada tamamlanmıştır. Birinci aşamada hedef evren okul türü bağlamında kümelere ayrılmıştır. İkinci aşamada her bir kümenin evrendeki temsil oranı belirlenerek örnekleme seçilecek birim sayıları hesaplanmıştır. Üçüncü aşamada ise uygun örnekleme

yöntemi ile belirlenen sayıda örneklem birimine ulaşılmıştır. Bu kapsamda hedef evrenin 20500 ortaokul öğrencisinden oluştuğu belirlenmiş ve % 99 güven aralığında 643 öğrenciye ulaşılması gerektiği hesaplanmıştır. Bununla birlikte veri toplama sürecinde olası kayıp veri ve uç değerler göz önünde bulundurularak toplamda 890 kişiye ulaşılmış ve veriler toplanmıştır. Örnekleme oluşturan öğrencilerin 419'u kız ve 471'i erkektir. Ayrıca 654'ü normal ortaokul öğrencisi ve 229'u imam hatip ortaokul öğrencisinden oluşmaktadır.

Veri Toplama Araçları

Araştırma verileri “*Ergen akran ilişkileri ölçeği zorba ve mağdur formu*” ve “*Çocuklar için depresyon ve anksiyete ölçeği*” olmak üzere iki farklı ölçme aracı kullanılarak toplanmıştır.

Ergen akran ilişkileri ölçeği zorba ve mağdur formu, Parada (2000) tarafından ergenlerde zorba ve mağduriyetin yaygınlığını belirlemek üzere geliştirilmiş ve Seçer (2014) tarafından Türk kültürüne uyarlanmıştır. Ölçek, zorba ve mağdur olmak üzere iki ayrı formdan ve her iki form ise üç alt boyuttan oluşmaktadır. Zorba ve mağdur formu, fiziksel, sözel ve duygusal zorbalık olmak üzere üç alt boyut ve on sekiz maddeden oluşmaktadır. Ölçeğin uyarlama sürecinde açılımlayıcı ve doğrulayıcı faktör analizleri yapılmıştır. Zorba formunun toplam varyansın % 65.97'sini açıkladığı ve model uyum indekslerinin iyi düzeyde olduğu (RMSEA=.056, RMR= .033, NFI=.93, NNFI=.95, CFI=.96, IFI=.96, RFI=.92, AGFI=.91, GFI=.93) bulunmuştur. Mağdur formunun ise toplam varyansın % 60.95'ini açıkladığı ve model uyum indekslerinin iyi düzeyde olduğu (RMSEA=.054, RMR= .022, NFI=.95, NNFI=.96, CFI=.96, IFI=.95, RFI=.95, AGFI=.91 GFI=.90) bulunmuştur. Ölçeğin güvenilirliğini belirlemek için ise iç tutarlık ve test tekrar test analizleri yapılmış ve zorba formu için sırasıyla .85 ve .93 olarak ve mağdur formu için sırasıyla .86 ve .94 olarak bulunmuştur.

Çocuklar için depresyon ve anksiyete ölçeği, çocuk ve ergenlerde depresyon ve anksiyete belirtilerini belirlemek amacıyla Ebesutani, Reise, Chorpita, Ale, Regan, Young ve Weisz (2012) tarafından geliştirilen ve Seçer ve Şimşek (2015) tarafından Türk kültürüne uyarlanmış likert tipi öz bildirim dayalı bir ölçme aracıdır. Ölçek orijinal formunda yirmi beş madde ve iki alt boyuttan oluşmaktadır. Bu alt boyutlar depresyon ve anksiyete boyutlarıdır. Depresyonu ölçmek amacıyla on madde ve anksiyeteyi ölçmek amacıyla on beş madde bulunmaktadır. Ölçeğin uyarlama sürecinde doğrulayıcı faktör analizi ve güvenilirlik analizleri yapılmıştır. Doğrulayıcı faktör analizi sonucunda ölçeğin yirmi beş madde ve iki alt boyuttan oluşan faktör yapısının Türk kültüründe korunduğu bulunmuştur (RMSEA: .071, RMR: .065, SRMR: .070, NFI: .97, CFI: .98). Ölçeğin güvenilirlik değerinin ise .92 olduğu bulunmuştur.

Veri Analizi

Araştırma sürecinde uygulanan ölçekler incelenerek ciddi düzeyde boş bırakıldığı belirlenen ölçme araçları veri setinden çıkartılmıştır. Bu kapsamda veri setinden toplam 25 katılımcıya ait ölçekler analiz dışı bırakılmıştır. Daha sonra işleme alınan ölçekler bilgisayar ortamına aktarılmış ve en fazla % 2'ye kadar olan kayıp veriler ve boş bırakılan veriler aritmetik ortalamalar ile doldurulmuştur (Tabachnick ve Fidell, 2015). Katılımcıların araştırma sürecinde kullanılan ölçeklere vermiş olduğu yanıtlar bakımından homojen bir dağılım gösterip göstermediklerini belirlemek için homojenlik analizleri uygulanmıştır. Ayrıca homojenliğe ek olarak veri setinin tek değişkenli ve çok değişkenli normallik analizleri de yapılarak normal dağılım özelliği incelenmiştir. Bu kapsamda öncelikle uç değerlerin belirlenmesi için Mahalanobis ve Cook's uzaklık değerleri ve basıklık-çarpıklık değerleri incelenerek uç değerler belirlenmiştir. Uç değer analizi kapsamında veri seti için uç değer taşıdığı belirlenen toplam 15 katılımcıya ait veriler veri setinden çıkartılmıştır. Uç değerlerin temizlenmesinden sonra histogram ve Komogorov-Smirnov analizleri ile veri setinin normalliği incelenmiş ve tek değişkenli ve çok değişkenli normalliğin sağlandığı tespit edilmiştir. Veri setinin parametrik koşullar için gözden geçirilerek 890 katılımcıya ait veriler üzerinden araştırmanın sorularına cevap aranmıştır.

Araştırma kapsamında veri setinin parametrik nitelik taşıdığı belirlendiği için veri analizleri SPSS 22.000 paket programları aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. Veri analizi sürecinde Pearson Momentler Çarpımı Korelasyon Analizi ve Çoklu Doğrusal Regresyon Analizi kullanılmıştır. Çoklu doğrusal regresyon analizinde iç geçerlik bağlamında yaşanması muhtemel tereddütlerin azaltılması ve çoklu bağıntı problemine ilişkin ek kanıtlar toplanması amacıyla kriter değerleri incelenmiştir. Bu bağlamda depresyon değişkenine ilişkin olarak Durbin-Watson değerinin 1.76 ve yordayıcı değişkenlerin VIF değerlerinin 1.08 tolerans değerinin .92 olduğu belirlenmiştir. Çoklu bağıntı problemine ilişkin olarak verilen değerler doğrultusunda veri setinin regresyon analizi için gerekli olan parametrik koşulları sağladığı söylenebilir.

Bulgular

Araştırmada “Ortaokul öğrencilerinde zorbalığa maruz kalma ve zorbalık yapma davranışı depresyon ve anksiyetenin anlamlı bir yordayıcısı mıdır?” şeklinde ifade edilmiş olan araştırma sorusuna yanıt aramak için çoklu doğrusal regresyon analizi uygulanmıştır. Regresyon analizinde yordayıcı ilişkilerin analiz edilebilmesi için gerekli olan anlamlı ilişki bağlantısının olup olmadığı ve ilişki olması durumunda çoklu bağıntı probleminin olup olmadığı (Field, 2009) incelenmesi amacıyla öncelikle korelasyon analizi uygulanmış ve elde edilen bulgular Tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 1. Korelasyon Analizi Sonucu

	Depresyon	Anksiyete
Sözel zorba	.27**	.17**
Duygusal zorba	.20**	.14**
Fiziksel zorba	.27**	.18**
Sözel mağdur	.35**	.36**
Duygusal mağdur	.34**	.35**
Fiziksel mağdur	.28**	.33**

** p<.01

Tablo 1 incelendiğinde hem zorbalık yapma hem de zorbalığa maruz kalma davranışının depresyon ve anksiyete ile pozitif yönlü ve anlamlı ilişkilere sahip olduğu görülmektedir. Ayrıca değişkenler arasında belirlenen ilişki katsayılarının çoklu bağıntı problemi olmadığına işaret ettiği söylenebilir (Koçak & Secer, 2018). Bu kapsamda araştırma sorusu doğrultusunda değişkenler arasında belirlenmiş olan ilişki bağlantılarının nedensel bir bağlantıya işaret edip etmediğini belirlemek amacıyla “Ortaokul öğrencilerinde zorbalığa maruz kalma ve zorbalık yapma davranışı depresyon ve anksiyetenin anlamlı bir yordayıcısı mıdır?” şeklinde ifade edilen araştırma sorusuna yanıt aranmış ve bu doğrultuda yapılan çoklu doğrusal regresyon analizine ilişkin bulgular Tablo 2 ve Tablo 3’te sunulmuştur.

Tablo 2. Depresyonun Yordanmasına İlişkin Bulgular

Değişken	B	Standart hata	β	t	p
Sabit	10.39	.63		16.30	.00
Sözel zorba	.30	.07	.16	4,11	.00
Duygusal zorba	-.14	.11	-.05	-1.33	.18
Fiziksel zorba	.28	.09	.13	3.09	.00
Sözel mağdur	.20	.05	.19	3.74	.00
Duygusal mağdur	.15	.06	.14	2.43	.01
Fiziksel mağdur	-.02	.05	-.01	-.35	.72

R= .42, R²= .18, F= 32,79, p<.05

Tablo 2 incelendiğinde zorbalık yapma ve zorbalığa maruz kalmanın ortaokul öğrencilerinde depresyonun anlamlı ve önemli bir yordayıcısı olduğu görülmektedir (R= .42, R²= .18, F= 32.79, p<.05). Elde edilen bu bulgular zorbalık yapma ve zorbalığa maruz kalmanın birlikte ortaokul öğrencilerinde depresyonun toplamda % 18’ini açıkladığı ve bu değişkenlerin depresyon üzerinde belirgin bir etkisinin olduğu söylenebilir. Bununla birlikte değişkenler ayrı ayrı ele alındığında zorbalık yapma türlerine göre sözel zorbalık

ve fiziksel zorbalık yapma davranışının depresyonu yordadığı ve zorbalığa maruz kalma durumu açısından ise sözel mağduriyet ve duygusal mağduriyetin depresyonu yordadığı görülmektedir.

Elde edilen bulgular değerlendirildiğinde sözel ve fiziksel zorbalık yapanlarda depresyon belirtilerinin önemli bir problem olduğu söylenebilir. Sözel zorbalığa ilişkin veriler incelendiğinde sözel zorbalık yapma davranışında meydana gelecek olan bir birimlik değişimin depresyonda .30 puanlık bir değişime sebep olacağı ve fiziksel zorbalıkta meydana gelecek olan bir birimlik değişimin de depresyonda .28 puanlık bir değişime sebep olabileceği söylenebilir. Elde edilen bulgular ortaokul öğrencilerinde sözel ve fiziksel zorbalık yapma davranışının depresyon açısından önemli bir risk kaynağı oluşturduğu şeklinde değerlendirilebilir.

Mağduriyet açısından bakıldığında ise sözel ve duygusal mağduriyet yaşama durumunun öğrencilerde depresyon belirtilerini yordadığı ve bu tür mağduriyeti yaşamının öğrencilerde depresyon açısından önemli bir risk kaynağı oluşturduğu söylenebilir. Elde edilen veriler incelendiğinde sözel mağduriyette meydana gelecek olan bir birimlik değişimin depresyonda .20 puanlık bir değişime ortam hazırlayacağı ve duygusal mağduriyette meydana gelecek olan bir birimlik değişimin de depresyonda .15 puanlık bir değişime ortam hazırlayabileceği söylenebilir.

Tablo 3. Anksiyetenin Yordanmasına İlişkin Bulgular

Değişken	B	Standart hata	β	t	p
Sabit	17.62	.89		19.66	.00
Sözel zorba	.22	.10	.08	2.14	.03
Duygusal zorba	-.08	.15	-.02	-.55	.57
Fiziksel zorba	.13	.12	.04	1.06	.28
Sözel mağdur	.26	.07	.17	3.40	.00
Duygusal mağdur	.20	.08	.13	2.29	.02
Fiziksel mağdur	.10	.08	.06	1.23	.21

$R = .39$, $R^2 = .16$, $F = 27,31$, $p < .05$

Tablo 3 incelendiğinde zorbalık yapma ve zorbalığa maruz kalmanın ortaokul öğrencilerinde anksiyetenin anlamlı bir yordayıcısı olduğu görülmektedir ($R = .39$, $R^2 = .16$, $F = 27,31$, $p < .05$). Elde edilen bu bulgular zorbalık yapma ve zorbalığa maruz kalmanın birlikte ortaokul öğrencilerinde anksiyetenin toplamda % 16'sını açıkladığı ve bu değişkenlerin anksiyete üzerinde belirgin bir etkisinin olduğu söylenebilir. Bununla birlikte değişkenler ayrı ayrı ele alındığında zorbalık yapma türlerine göre sadece sözel zorbalık yapmanın anksiyeteyi yordadığı belirlenmiştir. Mağduriyet açısından bakıldığında ise sözel ve duygusal mağduriyet yaşama durumunun öğrencilerde anksiyete belirtilerini yor-

dadığı ve bu tür mağduriyet süreçlerinin öğrencilerde anksiyete açısından önemli bir risk kaynağı oluşturduğu söylenebilir.

Sonuç olarak zorbalık yapma ve zorbalığa maruz kalma davranışlarının her ikisinin de ortaokul öğrencilerinde depresyon ve anksiyete belirtilerinin ortaya çıkması bakımından önemli bir işleve sahip olduğu araştırmadan elde edilen bulgular doğrultusunda söylenebilir.

Zorba ve mağduriyetin ortaokullarda yaygınlığının ilgili alan yazında mevcut bulgular ile örtüşüp örtüşmediğini belirlemek için araştırmanın bir diğer sorusu olan “Ortaokul öğrencileri arasında zorba ve mağdur öğrencilerin yaygınlığı ne düzeydedir?” şeklinde ifade edilmiş olan araştırma sorusu doğrultusunda elde edilen bulgular Tablo 4’te verilmiştir.

Tablo 4. Zorbalığın ve Mağduriyetin Ortaokullarda Yaygınlığı

Statü	f	f	%	%
Sözel zorba	24	24	2.7	2.7
Duygusal zorba	11	35	1.2	3.9
Fiziksel zorba	17	52	1.9	5.8
Sözel mağdur	111	163	12.5	18.3
Duygusal mağdur	104	267	11.7	30
Fiziksel mağdur	88	355	9.9	39.9
Mağdur ya da zorba olmayan	535	890	60.1	100
Toplam		890		100

Tablo 4 incelendiğinde sözel zorbaların oranının % 2.7, duygusal zorbaların oranının % 1.2 ve fiziksel zorbaların oranının % 1.9 olduğu görülmektedir. Elde edilen bu değerlerin ilgili alan yazın ile örtüşmediği görülmektedir. Zorbalığa maruz kalan öğrencilerin oranlarının ise % 9.9 ile % 12.5 arasında değiştiği görülmektedir. Sonuç olarak zorbalığın ortaokullarda yaygın bir sorun olduğu, zorba ve mağdurların toplamı düşünüldüğünde toplamda öğrencilerin % 39.9’unu etkilediği söylenebilir.

Tartışma ve Sonuç

Ortaokul öğrencilerinde zorbalığa maruz kalma ve zorbalık yapma davranışı depresyonun anlamlı bir yordayıcısı olup olmadığının tartışılması.

Bu araştırma sürecinin birinci alt problemi “Ortaokul öğrencilerinde zorbalığa maruz kalma ve zorbalık yapma davranışı depresyon ile anlamlı ilişkili midir ve depresyonun anlamlı bir yordayıcısı mıdır?” şeklinde ifade edilmiş ve araştırma sonucunda hem zorbalarda hem de mağdurlarda zorbalık statülerinin depresyon açısından önemli düzeyde risk

taşıdığı belirlenmiştir. İlgili alan yazın incelendiğinde araştırma bulgusunu destekleyen sonuçların olduğu gözlenmiştir. Klomek, Marrocco, Kleinman, Schonfeld, and Gould, (2007), Sipahi (2008) ve Özen (2010) tarafında yapılan araştırma sonuçları depresyonun hem zorbalık hem de mağduriyet açısından önemli bir risk kaynağı olduğunu belirledikleri çalışmanın sonuçları ile bu araştırma sonuçları önemli oranda örtüşmektedir.

Sonuç olarak zorbalık ve depresif belirtiler arasında her iki statü açısından da önemli düzeyde bir ilişki bulunmaktadır ve depresif durum öğrenciler için ciddi bir risk kaynağıdır. Çünkü hem zorbalığa ve mağduriyete davetiye çıkarabilmekte hem de ileriki yaşamda ortaya çıkabilecek kimi psikolojik problemler için de risk faktörü oluşturmaktadır. Nitekim Kumpulainen ve Räsänen (2000) tarafından yapılan çalışmanın sonuçları zorbalığın uzun vadeli psikolojik semptomlarla yüksek düzeyde ilişkisini ortaya koymuştur. Bu süreç zorbalık statülerinin yoğun bir şekilde depresif durum ile ilişkiye sahip olduğunu göstermektedir ve bu durum müdahale süreçlerinin iki yönde geliştirilmesini ve uygulanmasını gerekli kılar. Birincisi, var olan depresif belirtiler zorbalığa zemin oluşturduğu için önlenmelidir. İkincisi ise zorbalık yapma ve zorbalığa maruz kalma yoğun bir şekilde depresyona ilişkin risk oluşturmaktadır. Bu nedenle zorba ve mağdurlarda depresif belirtileri de azaltmaya yönelik uygulamalara yer verilmesi gerekmektedir.

Araştırmanın ikinci alt problemi olarak *Ortaokul öğrencilerinde zorbalığa maruz kalma ve zorbalık yapma davranışı anksiyete ile anlamlı ilişkili midir ve anksiyetenin anlamlı bir yordayıcısı mıdır?* şeklinde ifade edilmiş ve her iki statünün de anksiyete ile ilişkili olduğu ve anksiyete düzeyi açısından önemli bir risk grubunu oluşturdukları söylenebilir. İlgili alan yazın incelendiğinde araştırma bulgusunu destekleyen sonuçların olduğu gözlenmiştir. Özen (2010) ve Kapçı (2004) tarafından yapılan çalışmaların sonuçları şiddet ve zorbalık eğilimi ve maruz kalma durumlarının anksiyete ile ilişkili olduğunu göstermiştir. Bu kapsamda Faris ve Felmler, (2014), Wu ve diğ. (2015) ve Reknes ve diğ. (2018) tarafından yapılan çalışmaların sonuçları zorbalık yapma eğiliminin anksiyete ile ilişkili olduğunu ve Patalay & Fitzsimons, (2017) ise mağduriyet ile anksiyete arasında anlamlı ilişkiler olduğunu ve hem zorbalığın hem de mağduriyetin anksiyete açısından önemli bir risk faktörü olduğunu ortaya koyan araştırma sonuçlarının bu araştırmayı desteklediği söylenebilir.

Sonuç olarak anksiyete ve zorbalık arasında her iki statü bakımından ilişki bulunmaktadır ve ilgili alan yazınla örtüşen bu durum anksiyetenin depresif belirtilerde olduğu gibi iki şekilde zorbalık süreci ile ilişkilendirilmesini gerekli kılmaktadır. Birincisi var olan anksiyete durumu bir öğrencinin zorbalığa maruz kalmasına veya zorbalık yapmaya yönelmesine ortam hazırlayabilir. İkincisi ise zorbalığa maruz kalma ve zorbalık yapma davranışı öğrencilerde anksiyete durumunu tetikleyebilir. Anksiyetenin psikolojik semptomların çoğu ile yoğun ilişkisi göz önünde bulundurulduğunda önlenmesi ve müdahale edilmesi gereken bir durum olarak anksiyetenin ön plana çıktığı söylenebilir. Müdahale edilmemesi ve etkilerinin ortadan kaldırılmamasının anksiyetenin ilişkili olabileceği başka psikolojik sorunlara da zemin oluşturabileceği düşünülmektedir.

Araştırmanın üçüncü alt problemi ise “Ortaokul öğrencileri arasında zorbalık ve mağduriyetin yaygınlığı ne düzeydedir?” şeklindedir. Bu alt soru zorbalık statülerinin ortaokullardaki yaygınlığını belirlemeyi ve belirlenen oranların alan yazın ile karşılaştırılmasını içermektedir. Araştırmadan elde edilen bulgular fiziksel zorbalığın ortaokullarda % 1,9 olduğunu ve fiziksel mağduriyetin ise % 9,9 olduğunu göstermiştir. Bu bulgu mağduriyet açısından daha fazla bir risk olduğunu ve bir zorbanın çok sayıda öğrenciyi hedef alarak onlara sistematik şiddet uyguladığına işaret etmesi açısından önemlidir. Aynı şekilde sözel zorbalık içinde zorba oranı % 2,7 iken sözel mağdur oranı % 12,5 olarak belirlenmiştir. Duygusal zorba oranı % 1,23 iken duygusal mağdur oranı % 11,7 olarak belirlenmiştir. Elde edilen oranlar aynı zorbaların kendilerine birden fazla hedef seçtiklerini ve onlara sistematik olarak şiddet uyguladıklarına işaret etmektedir. Dolayısıyla önemli oranda zorbalara müdahale edilmesi ve hedef grupta yer alan mağdurların bu statüde bulunmalarına ortam hazırlayan özelliklerinin incelenmesinde yarar olduğu düşünülmektedir.

Son olarak bu araştırmanın sınırlılıklarından da bahsetmekte yarar bulunmaktadır. Bu araştırma yalnızca bir il merkezinde bulunan ortaokullar ile yürütülmüştür. Daha genellebilir sonuçlar elde etmek amacıyla farklı iller ve bölgelerden ulaşılabilecek örneklemeler üzerinde benzer çalışmaların yapılmasının ve ilkokuldan liseye kadar olan okul kademelerinde benzer çalışmaların yapılarak her bir kademede sürecin karşılaştırılmasının araştırma sonuçlarının geçerliğini ve ilgili alan yazına olan katkılarını artıracak değerlendirilmektedir.

Kaynakça

- Andreou, E. (2000). Bully/victim problems and their association with psychosocial constructs in 8 to 12 year old Greek school children. *Aggressive Behavior*, 26, 49-56
- Atik, G. (2006). *The role of locus of control, self-esteem, parenting style, loneliness and academic achievement in predicting bullying among middle school students*. A thesis submitted to the graduate school of social sciences of Ankara: Middle East Technical University.
- Bayraktar, F. (2009). *Ergenlerin zorba ve kurban davranışlarında birey, aile, akran ve okula dair özelliklerin rolü: Bütüncül bir model önerisi*. Yayınlanmamış doktora tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi.
- Berthold, K. A., & Hoover, J. H. (2000). Correlates of bullying and victimization among intermediate students in the Midwestern USA. *School Psychology International*, 21(1), 65-78.
- Besag, V.E. (1995). *Bullies and victims in schools: A guide to understanding and management*. Philadelphia: Open University Press.

- Bjorkqvist, K., Ekman, K. and Lagerspetz, K. (1982). Bullies and victims: Their ego picture, ideal ego picture, and normative ego picture. *Scandinavian Journal of Psychology*, 23, 307-313.
- Bonds, M. ve Stoker, S. (2000). *Bully-proofing your school: A comprehensive approach to middle schools*. Longmont, CO: Sopris West
- Bosworth, K., Espelage, D. L., Simon, T. (1999). Factor associated with bullying behavior in middle school students. *The Journal of Early Adolescence*, 19, 341-362.
- Boulton, M. J., & Smith, P. K. (1994). Bully/victim problems in middle-school children: Stability, self-perceived competence, peer perceptions and peer acceptance. *British journal of developmental psychology*, 12(3), 315-329.
- Brendgen, M., & Poulin, F. (2018). Continued bullying victimization from childhood to young adulthood: A longitudinal study of mediating and protective Factors. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 46, 27-39.
- Camodeca, M., Goossens, F. A., Schuengel, C., & Terwogt, M. M. (2003). Links between social information processing in middle childhood and involvement in bullying. *Aggressive Behavior: Official Journal of the International Society for Research on Aggression*, 29(2), 116-127.
- Crick, N. R., ve Grotpeter, J. (1995). Relational aggression, gender, and social-psychological adjustment. *Child Development*, 66, 710-722.
- Eastman, M., Foshee, V., Ennett, S., Sotres-Alvarez, D., Reyes, H. L. M., Faris, R., & North, K. (2018). Profiles of internalizing and externalizing symptoms associated with bullying victimization. *Journal of Adolescence*, 65, 101-110.
- Ebesutani, C., Reise, S. P., Chorpita, B. F., Ale, C., Regan, J., Young, J., Higa-McMillan C. & Weisz, J. R. (2012). The revised child anxiety and depression scale-short version: Scale reduction via exploratory bifactor modeling of the broad anxiety factor. *Psychological Assessment*, 24(4), 833.
- Faris, R., & Felmlee, D. (2014). Casualties of Social Combat. *American Sociological Review*, 79 (2), 228-257. doi:10.1177/0003122414524573
- Field, A. (2009). *Discovering Statistics Using SPSS*, Thrid Edition.
- Genç, G. ve Aksu, M. (2010). Genel lise öğrencilerinin zorba-kurban davranışlarının çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 30(2), 413-448.
- Hawker, D. S. J. ve Boulton, M. J. (2000). Twenty years' research on peer victimization and psychological maladjustment: A meta-analytic review of cross-sectional studies. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 41, 441-455.
- Hazler, R. J., Hoover, J. H. & Oliver, R. (1992). What kids say about bullying. *The Executive Educator*, 14 (11), 20-22.

- Hodges, E.V. E. ve Perry, D. G. (1999). Personal and interpersonal antecedents and consequences of victimization by peers. *Journal of Personality and Social Psychology*, 76, 677-685.
- Jennifer, D., Cowie, H. ve Bray D. (2006). ‘Bully dance’: Animation as a tool for conflict resolution. *Pastoral Care in Education*, 24(1), 27-32.
- Kapçı, E. G. (2004). İlköğretim öğrencilerinin zorbalığa uğrama türünün ve sıklığının depresyon, kaygı ve benlik saygısıyla ilişkisi. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 37 (1), 1-13.
- Klomek, A. B., Marrocco, F., Kleinman, M., Schonfeld, I. S., and Gould, M. S. (2007). Bullying, depression, and suicidality in adolescents. *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, 46(1), 40-49.
- Koçak, L., & Seer, I. (2018). Investigation of the Relationship between School Burnout, Depression and Anxiety among High School Students. *Cukurova University Faculty of Education Journal*, 47(2).
- Kumpulainen K, Räsänen E. (2000) Children involved in bullying at elementary school age: their psychiatric symptoms and deviance in adolescence. An epidemiological sample. *Child Abuse and Neglect*, 24(12), 1567-1577.
- Kumpulainen, K., Rasanen, E., ve Puura, K. (2001). Psychiatric disorders and the use of mental health services among children. *Aggressive Behaviour*, 27 (2), 102-110.
- Lagerspetz, K. M. J., Bjorkqvist, K., Berts, M. ve King, E. (1982). Group aggression among school children in three schools. *Scandinavian Journal of Psychology*, 23, 45-52.
- Lee, K. S., & Vaillancourt, T. (2018). Longitudinal associations among bullying by peers, disordered eating behavior, and symptoms of depression during adolescence. *Journal of the American Medical Association Psychiatry*, 75, 605–612
- McMillan, J.H. & Schumacher, S. (2010). *Research in education: Evidence-based inquiry* (7 th Edition). London: Pearson
- Nansel, T.R., Overpeck, M., Pilla, R.S., Ruan, W.J., Simons-Morton, B. & Scheidt, P. (2001). “Bullying behaviors among U.S. youth: Prevalence and association with psychosocial adjustment”. *Journal of the American Medical Association*, 285, 2094-2100.
- Olweus, D. (1978). *Aggression in the schools: Bullies and whipping boys*. Washington, DC: Hemisphere Press.
- Olweus, D. (1993). *Bullying at school. What we know and what we can do*. Oxford, UK: Blackwell.
- Olweus, D. (1994). *Bullying at school*. Huesmann, L. R. (Ed.). *Aggressive Behavior*. New York: Plenum Press..

- Olweus, D. (1996). *The Revised Olweus Bully/Victim Questionnaire for students*. Bergen, Norway: University of Bergen
- Olweus, D. (2005) *Bullying at School: What we know and what we can do*. Blackwell Publishing: Oxford.
- O'Moore, M. ve Hillery (1989). Bullying in Dublin School. *Irish Journal of Psychology*, 10, 426-441
- Orpinas, P., Horne, M. A. ve Staniszewski, D. (2003). School bullying: changing the problem by changing the school. *School Psychology Review*, 32(3), 431-444.
- Öger, K., Tarı I. ve Yılmazçetin, E. C. (2005) Okullarda suç ve şiddeti önleme. *Yeniden Sağlık ve Eğitim Özel Sayısı- www.yeniden.org.tr* (Erişim Tarihi: 13.02. 2006)
- Özen, D. (2010). Ergenlerde akran zorbalığına maruz kalmanın cinsiyet, yaş ve içe yönelim türü problem davranışlar ile ilişkisi. *Çocuk ve Gençlik Ruh Sağlığı Dergisi*, 17(1), 5-12.
- Parada, R. H. (2000). *Adolescent Peer Relations Instrument: A theoretical and empirical basis for the measurement of participant roles in bullying and victimization of adolescence: An interim test manual and a research monograph: A test manual*. Australia: Publication Unit.
- Patalay, P., & Fitzsimons, E. (2017). *Mental ill-health among children of the new century: Trends across childhood with a focus on age 14*. London, UK: Centre for Longitudinal Studies.
- Reknes, I., Harris, A., & Einarsen, S. (2018). The role of hardiness in the bullying–mental health relationship. *Occupational Medicine*, 68(1), 64-66.
- Rigby, K. (2002). *New perspectives on bullying*. Jessica Kingsley Publishers.
- Rigby, K. (2003). Consequences of bullying in schools. *The Canadian Journal of Psychiatry*, 48, 583-590.
- Roland, E. (2002). Aggression, depression, and bullying others. *Aggressive Behavior*, 28(3), 198-206.
- Sexton-Radek, K. (2005). *Violence in schools: Issues, consequences, and expressions*. Westport: Praeger Publishers.
- Schwartz, D., Dodge, K. A. ve Coie, J. D. (1993). The emergence of chronic peer victimization in boys' play groups. *Child Development*, 64, 1755-1772.
- Schwartz, D., Dodge, K. A., Coie, J. D., Hubbard, J. A., Cillessen, A. H. N., Lemerise, E. A. ve Bateman, H. (1998). Social-cognitive and behavioral correlates of aggression and victimization in boys' play groups. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 26, 431-440
- Seals, D. ve Young, J. (2003). Bullying and victimization: prevalence and relationship to gender, grade level, ethnicity, self-esteem, and depression. *Adolescence*, 38, 735-747.

- Seçer, İ. (2014). *Akran zorbalığına uğrayan ergenlerin mağduriyet algılamaları ve başa çıkma stratejilerine grupla psikolojik danışmanın etkisi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Atatürk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Erzurum.
- Seçer, İ. ve Şimşek, M. K. (2015). *Çocuklar için depresyon ve anksiyete ölçeğinin Türkçe'ye uyarlanması: Güvenirlilik ve geçerlik çalışması*. Ejer Congress 2015, Ankara.
- Sharp, S. (1995). How much does bullying hurt? *Educational and Child Psychology*, 12, 81-88.
- Sipahi, H.T.(2008). *İzmir ili Bornova ilçesinde ilköğretim 6. ve 7. sınıf öğrencilerinde akran zorbalığı, etkileyen ve eşlik eden faktörler*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Ege Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
- Slee, P. T., & Rigby, K. (1993). The relationship of Eysenck's personality factors and self-esteem to bully-victim behaviour in Australian schoolboys. *Personality and individual differences*, 14(2), 371-373.
- Sourander, A., Helstela, L., Helenius, H. ve Piha, J. (2000). Persistence of bullying from childhood to adolescence—a longitudinal 8-year follow-up study. *Child Abuse and Neglect*, 24(7), 873-881.
- Stephenson, P., & Smith, D. (1989). Bullying in the junior school. *Bullying in schools*, 45-57.
- Sutton, J. ve Keogh, E. (2000). Social competition in school: Relationships with bullying, Machiavellianism and personality. *British Journal of Educational Psychology*, 70, 443-456.
- Sutton, J., Smith, P. K. ve Swettenham, J. (1999). Social cognition and bullying: Social inadequacy of skilled manipulation? *British Journal of Developmental Psychology*, 17, 435-450.
- Tabachnick, B.. G., Fidell L. S., (2015) *Çok Değişkenli İstatistiklerin Kullanımı - Using Multivariate Statistics* (6. Baskı), (Çev. Ed., Baloğlu, M.), Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Tura, G. (2008). *Akran Zorbalığına uğramayı yordayan özellikler*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Hacettepe Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü. Ankara
- Whitted, K.S. ve Dupper, D. R. (2005). Best practices for preventing or reducing bullying in schools. *Children and Schools*, 27(3), 17-175.
- Wu, L., Zhang, D., Su, Z., & Hu, T. (2015). Peer victimization among children and adolescents: A meta-analytic review of links to emotional maladjustment. *Clinical pediatrics*, 54(10), 941-955.